

DRONNING MARGRETHES FYENSKE RIGSFÆSTNINGER

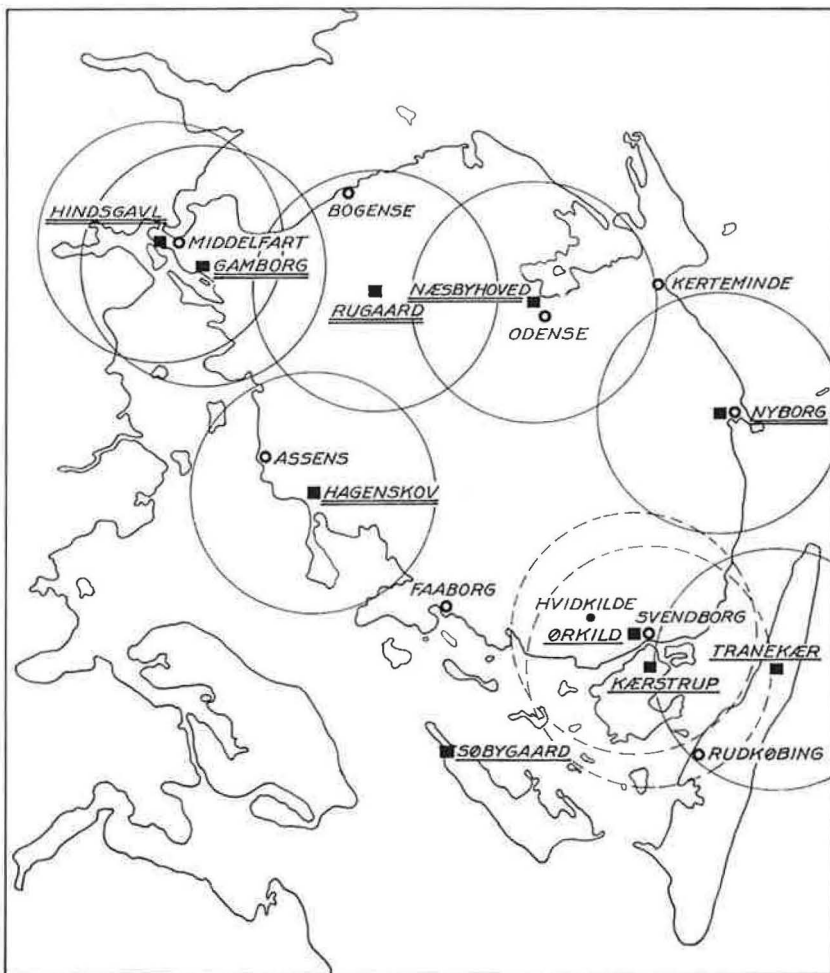
Af Vilb. Lorenzen.

Hvorledes det forholdt sig med dem, maa ses paa Baggrund af den almindelige inden- og udenrigspolitiske Situation.

1396 rettede Dronning Margrethe drabelige Slag mod de mægtige danske Herremænd – de fynske indbefattet.

Hvad Herremændene næppe havde taalt i hendes Faders, Valdemar Atterdags Tid, fandt de sig i nu, selv om mangen En af dem har raset i Stilhed bag sin Gaards Grave eller Volde eller begge Dele, eller det kun har været bag et beskedent Palisadeværk. Disse stolte og arrogante Herrer var blevet tæmmede. Efter Kong Olufs Død 1387 og den gode Drost, Henning Podebusks, Aaret efter, var det igennem en halv Snes Aar lykkedes Margrethe at fremme sit store politiske Maal: Intet over og intet ved Siden af Kongemagten. Og vel at mærke – hun tilstræbte ikke blot at give Kongemagten en saadan, af alle anerkendt Plads i Danmark, men i hele Norden. I Danmark indkaldtes ikke mere til Danehof, Rigsraadet var blevet sat paa Plads. Det var nu Landstingene, hun støttede sig til, de, der i sin tid, efter Olufs Død, havde kaaret hende til „fuldmægtig Frue og Husbonde“.

Aaret før hun rettede sit voldsomme Angreb mod Herremændenes endnu store Magtstilling, havde Dronning Margrethe faaet en ny Kansler – forøvrigt den eneste af de høje Rigsebedsmænd, der nu var blevet tilbage. Denne Kansler var den kloge og retsindige

Kort over den fynske Øgruppe med Angivelser af Byer (Cirkel) og Borganlæg (udfyldte Kvadrater), dels Rigsfæstninger, dels Bispeborge. Fuldt tegnede Cirkler betegner det Omraade, Rigsfæstninger menes at kunne beherske, stiplede Cirkler Bispeborge. Cirkelradius 2 Mil (15 Kvdm.).

O. E. Christensen del.

Roskildebisp, Peder Jensen Lodehat, en Mand, der end ikke var af adelig Byrd. Lojalt arbejdede han sammen med Dronningen, forstaaende over for hendes politiske Maalsætning.

Og 1396, da hendes Magtstilling var større end nogensinde, for at kulminere Aaret efter, 1397, med Kalmarunionen, var det, hun

gik til Aktion mod de danske Herremænd. Det skete i et Lovkompleks, desværre kun kendt i Udformningen til Vedtagelse i Landsdingene i Jylland og paa Fyen, men utvivlsomt tilstillet alle Landsdingene i Riget. Alene det at henvende sig til dem og ikke indkalde til et Danehof, er det klare Udtryk for Dronning Margrethes anti-aristokratiske Politik. Hun blev ikke skuffet! Landstingene og det vil jo sige Rigets brede Befolkningslag og her ikke mindst Bønderne, vedtog hendes Forslag – for saa vidt forstaaeligt nok, fordi deres Indhold kun kunde være disse Befolkningslag til politisk og social Betyggelse.

Lovkomplekset indeholdt mange og forskelligartede Bestemmelser. Her skal kun peges paa dem af dem, der i *særlig* Grad var rettet mod Herremandsstanden som saadan.¹⁾

Først skal nævnes, at den *Godspolitik*, allerede Valdemar Atterdag og siden hans Datter havde drevet: Tilbageføring af tabt Kron-gods, nu yderligere skærpes. Alt Gods, der var fragaaet Kronen siden 1368, skulde komme tilbage til den igen – en virkelig Reduktion! Ikke alene tabt Jordegods, men ogsaa de under dette hørende, eventuelt fraflyttede Fæstebønder, blev tilbagesøgt, for at de igen kunde dyrke deres Del af den danske Jord. Ved Reduktionskravet *ramtes føleligt de af de danske Herremænd, der havde siddet inde med fra Kronen bortkommet Gods.*

Der var ogsaa i dette Lovkompleks andet, der maatte volde stærkt Ubehag. Thi der rettedes en mer end kraftig Formaning til de, for langt største Delen af Herremandsstanden, udgaaede Ombudsmænd. Det var dem, der varetog *Lenene*, og de forvaltede større eller mindre Omraader af det danske Rige. Haarde Ord bruges om dem. De har „afklædt og skændet“ Lenene og Kongens Slotte (Rigsfæstningerne). Intet Under, at Regnskabspligten kraftigt indskærpes dem. Alt tidligere havde Dronningen været inde paa at gennemføre Af-sættelighed eller Forflyttelse af upaalidelige Lensindehavere, og hun fortsatte nu dermed. *Det var en skærpet Kontrol med disse Mænd, hun tilsigtede!*

Titlen „Ombudsmand“ var imidlertid netop da ved at være forældet og afløstes af to nye Betegnelser: Foged – Advocatus – for Omraader, der kun omfattede et enkelt Krongods eller et eller flere Herreder – Omraader, hvor der *ikke* laa en kongelig Borg. Uden en saadan kunde disse Mænd, oftest af Lavadel, ja! undertiden af Borger- og Bondeslægt, ikke blive saa farlige for Kongemagten, som de ofte højættede Mænd, hvem de kongelige Borge, Slottene, d. v. s. Rigsfæstningerne, var betroet. Disse Slotshøvedsmænd – Capitanei – skulde inden for Lenet sørge for Overholdelse af Ro og Orden og varetage Kronens Interesser. Men de skulde ogsaa tjene Kongen i Krig, vedligeholde Borgen og holde en Besætning i Fred saavel som i Krig. Foruden civil Myndighed havde de følgelig ogsaa militær Kommando. Sluttede disse Mænd sig sammen i Opposition mod Regeringen, ja! rejste aaben Fejde mod den – da kunde Situationen blive højst uhyggelig for Kronens Bærer. *At kunne føre Kontrol med Slotshøvedsmændene* var ganske særlig nødvendigt, men ikke saa helt let, idet deres Stilling var ret forskelligartet. Vel havde stadig nogle af dem deres Len „paa Regnskab“, men andre blev „paa Tjeneste“, andre igen „paa Afgift“.²)

Med disse to alvorlige Fremstød mod Herremændene hører et tredje paa det nøjeste sammen. Det var *Angrebet paa Herremændenes Privatfæstninger*. Truende hedder det: „Efterdi at der er sket overvættens liden Ret af de Fæster, d. v. s. faste Borge, der nu er bygget, forbyde vi nu nogen flere Fæster eller Barfred, d. v. s. særlige Forsvarsværker af taarnagtig Karakter, at bygges, paa det at Landet skal des skønnere koffres, d. v. s. prydes og komme til Fred, Ret og Skel end det nu snimen, d. v. s. den sidste Tid haver været. Vi byder derfor vore Fogeder og Embedsmænd, at de ikke tillader, at nogen bygger Borge eller Barfred“. Det er skrappe Ord! Vel befaler hun ikke, at disse Privatfæstninger skal nedrives og deres fortifikatoriske Anlæg sløjfes. Men nye „Fæster“ maa ikke bygges, ej heller de alt da ofte forældede Værker moderniseres. Det har for en selvbevidst Herremand været et særligt haardt og ydmygende Slag. I hvilket

Omfang Loven er blevet overholdt kan ikke afgøres, men i Dronning Margrethes Regeringstid sikkert fuldtud.

Baggrunden for denne strikse Bestemmelse er forøvrigt klar nok. Disse mange, ofte stort anlagte Herremandsborge var jo ikke tænkt bygget til Rigets Forsvar. De var blevet til til Betyggelse for den enkelte Herremand, hans Familie og Ejendom, dels mod vrede Bønder, dels mod ildesindede Naboer og Standsfæller. At megen Uret og Ulovlighed var udgaaet fra disse private Fæster og at adskillige var udartet til at være rene „Røverskjul“, kan vel ogsaa have forekommet. Men givet var, at sluttede ogsaa saadanne private Borgherrer sig sammen, eventuelt med Slotshovedsmænd, da kunde Regeringen løbe en ikke ringe Fare. I sin Opvækst havde Dronning Margrethe selv hørt tilstrækkeligt om de jyske Herremænds gentagne Oprørsforsøg mod hendes Fader. Nu, hun selv havde faaet Magten til det, skulde der sættes en Stopper for tilsvarende Forsøg, og det for al Fremtid. At de strenge Bestemmelser af 1396 kun holdt til Kong Hans' Haandfæstning 1481, er en Sag for sig, men i omtrent 100 Aar var privat Borgbyggeri lammet i Danmark.

Dronning Margrethes Borgpolitik af 1396, rettet baade mod Rigs- og Privatborgere, havde i første Linie et rent magtpolitisk Sigte, men tilstræbte tillige at betrygge den jævne Mands Stilling. *Et Hovedresultat af denne Politik var, at de kongelige Borge (Slotte) nu skulde være ene om at repræsentere Rigets Fæstningsforsvar.* De private Borge maatte under ingen Omstændigheder træde i Funktion i Tilfælde af Krig. Det var nu Staten, der alene skulde sikre deres Indehavere mod fjendtlige Angreb.

Som ovenfor nævnt gjaldt Lovkomplekset af 1396 det hele Kongerige. Det følgende vil samle sig om den fynske Øgruppe og hvilke Følger specielt den skrappe Borgpolitik fik for denne.

De *private* Borge var her mangfoldige. Mange Sogne havde i hvert Fald een, adskillige flere.³⁾ De var af højst forskellig Størrelse og fortifikatorisk Værdi, mange af dem smaa og komplet for-

ældede. Men der kunde forekomme efter danske Forhold mægtige Anlæg som Magelund i Ellested Sogn, Vindinge Herred, maaske det største Privatanlæg paa den fynske Øgruppe, større end det meget anselige Søbygaard i Søby Sogn, Ærø Herred.⁴⁾ Magelund var dog nogle Aar før 1396 blevet opgivet og Gaarden flyttet, med nyt Navn, Lykkesholm. Og Søbygaard var dette Aar som hele Ærø i de holstenske Grevers Besiddelse, følgelig unddraget Regeringens Bestemmelser.

De kongelige Borge Riget over vil formentlig til enhver Tid mere eller mindre tydeligt aftegne et bestemt geografisk-strategisk betonet System – et mer eller mindre gennemtænkt Program for Rigets Fæstningsforsvar. Men det er mærkeligt, at moderne Historikere, ogsaa Militærhistorikere, aldrig paa tilbørlig Vis har gjort op, hvad Fæstninger betød for Rigets Forsvar. Man har dyrket Hærs og Flaades Problemer, taktisk og strategisk – men Borges, Fæstningers, Betydning for Rigets Forsvar har man kun i ringe Grad passet ind i de givne historiske Situationer.

Altid, saa længe vi overhovedet har haft et Fæstningsforsvar, har det selvsagt maattet tage Hensyn til Rigets stærke Opdeling i særlige Landomraader: Den jyske Halvø, den fynske Øgruppe, den sjællandske Øgruppe samt Bornholm og til 1658 Sundprovinserne. Hvert af disse Omraader stillede sine specielle Krav. Og vil man vide noget om Rigets Fæstningsforsvar – i dette Tilfælde sidst i 14. Aarh. – vil det være nødvendigt først at gennemforske de forskellige Landomraader hvert for sig og paavise, hvilke Rigsfæstninger, der da var, og hvor de laa. Af disse Undersøgelser vil som Slutresultat fremgaa det hele danske Riges Fæstningssystem, hvad Borge angaar. For Overskuelighedens og Overblikkets Skyld bør alle disse Rigsfæstninger indtegnes paa et Kort over hele det daværende Danmark, Hertugdømmet Slesvig medindbefattet. Men ogsaa Bispernes Borge og de holstenske Grevers maa medtages, angivet med særlige Signaturer.

En saadan Undersøgelse vil være af vidtrækkende militærhistorisk

Betydning. Thi Fæstningsforsvarets Status ved Aar 1396, paa et Tidspunkt midt i vort Lands historisk kendte Tilværelse, vil tillige kunne give interessante Perspektiver baade tilbage og fremefter igennem Aarhundrederne.⁵⁾

Naar Rigets Fæstningsforsvar, ogsaa i dette Dronning Margrethes store Aar, saa absolut maa fordre Agtpaagivenhed, er det, fordi Krige – i Middelalderen som ogsaa i Aarhundrederne derefter – i saa høj Grad drejede sig om Besiddelse af faste Pladser. Thi disse betød intet mindre end *Magten* over Landsdele, eventuelt over det hele Rige! Men ogsaa i Fredstid gjorde Magtsynspunktet sig overmaade stærkt gældende. For Kongen, Indehaveren af den højeste militære Myndighed, var det livsvigtigt at have Rigets Fæstninger paa fast Haand. Dette kunde ikke mindst vise sig ved Tronskifter, idet man da, fra interesseret Side, søgte paa Forhaand at sikre en bestemt Tronfølgers Valg ved at sørge for, at „*Slotslovene holdtes til hans Haand*“. Derved vilde man allerede før Valget skaffe ham Magten over samtlige Rigets Fæstninger, som det bl. a. var sket, da Erik af Pommern valgtes til Kong Olufs Efterfølger.⁶⁾ Slotsloven forpligtede Slotlensmændene, naar Kongen maatte ønske det, til at indlade ham inden for Borgporten, men tillige det unægtelig meget vigtige – af Kongen og af ham alene som øverste Krigsherre at modtage Befalinger.

I al Fald tilsyneladende var disse Slotshøvedsmænd bundne paa Hænder og Fødder, i Fred saavel som i Krig. I Dronning Margrethes Dage hører man da heller ikke om Frafald.

Paa den fynske Øgruppe kan man ved Aar 1396 regne med i alt 7 kongelige Borge (Castra), foruden Hvidkilde i Egense Sogn, Sunds Herred. Endnu 1374 var den i kgl. Eje, men senere, uvist naar, gik den over til Privatbesiddelse. Da Hvidkildes Stilling som Rigsfæstning eller ikke ved Aar 1396 er saa usikker, lades den her ude af Betragtning. Odensebispen havde 2 Borge, de holstenske Grever 1.⁷⁾

Nordvest paa i Fyen var der *Rugaard* i Veflinge Sogn, Skovby

Herred, første Gang omtalt 1398, da den gives i livsvarig Forlening, dog kun som Pantelen. Midt i Fyen laa *Næsbyhoved* tæt ved Odense (1337). Ved Aar 1389 endnu Pantelen. I Vestfyen fra Nord til Syd: *Hindsgavl*, nær Middelfart (1295), det lidet omtalte Gamborg (1286, og da kaldt „Gamleborg“) i Gamborg Sogn, Vends Herred, og *Hagenskov* i Sønderby Sogn, Baag Herred (1251). I Østfyen *Nyborg*, vestligt i den da endnu ubefæstede By. (Mulig anlagt sidst i 12. Aarh.). I Sydfyen var der *Ørkild* ved Svendborg (1264). Maa- ske allerede ved 1396 er denne gamle kongelige Borg imidlertid kommet til Odensebispens og forblev i Bispeeje til Reformationen. Den er derfor paa det her gengivne Kort opført som Bispeborg. Paa Taasinge laa *Kærstrup* i Bregninge Sogn, Sunds Herred (1262); 1387 kommet i Kronens Besiddelse er den muligvis noget før 1396 pantsat til Odensebispens. Ogsaa den bør derfor paa Kortet opføres som Bispeborg. Vel var her to gode Borge gledet ud af Kronens Besiddelser, men med det venlige, ja! næsten hjertelige Forhold, Dronning Margrethe stod i til den danske Kirke, vilde hun sikkert, og med god Grund, kunne regne med, at ogsaa Ørkild og Kærstrup vilde blive vel forsvaret i Tilfælde af Krig. Paa Langeland laa *Tranekær* i Tranekær Sogn, Nørre Herred (omtalt i Kong Valdemars Jordebog).

Paa Ærø maa *Søbygaard* i Søby Sogn, som alt omtalt, formodes at have været i de holstenske Grevers Besiddelse.

Det er værd at lægge Mærke til, at Dronning Margrethe sidst i 1380'erne søgte at sikre sig de fyenske Rigsborge, der var gledet Kronen af Hænde. Allerede 1386, Aaret før Kong Olufs Død, købte hun af den daværende private Ejer, Benedikt Ahlefeld d. Yngre, „al den Ret, han eller nogen af hans Børn have i *Hagenskov* i Fyen, med al sin Tilligelse“. Samme meget godsrige Mand synes at have spillet en vis Rolle paa den fyenske Øgruppe. Ogsaa *Hindsgavl* havde han ejet, men 1387 maattet overgive til Kronen. Muligt var det ogsaa til ham, *Næsbyhoved* ved 1387 var pantsat. Men 2 Aar efter, 1389, indløstes den.⁸⁾ Det er atter samme Mand, der 1387

maa have solgt *Kærstrup* til Dronning Margrethe.⁹⁾ I Løbet af et Par Aar havde Dronningen følgelig øget *Fæstningsforsvaret af den fynske Øgruppe med ikke mindre end 4 kongelige Borge*, nu helt i Regeringens Haand. At sidstnævnte Borg snart efter gled over til Odensebispen, er en Sag for sig.

Det tør allerede nu antages, at den fynske Øgruppe, sammenlignet med Nørrejylland og de skaanske Lande, maaske endog med den sjællandske Øgruppe, har været ganske særlig tæt besat med Rigsborge.

Om de kongelige Borges *fortifikatoriske Tilstand* ved Aar 1396 vides faktisk intet – udover en hel Del om Nyborgs. Denne, Hinds-gavl og Hagenskov regnes i Begyndelsen af 15. Aarh. for de stærkeste fynske Rigsfæstninger. Nyborg har endda hørt til de helt store Anlæg og var af europæisk Format. For de øvrige gælder det, at udover de mer eller mindre medtagne Voldsteder og enkelte Bygningsrester er intet tilbage og intet, der med Sikkerhed kan tidsfæstes til Slutningen af 14. Aarh. Som vi nu kender dem, har deres Voldsteder været af anseligt Format, som det ogsaa maatte sømme sig for Rigsfæstninger. Voldsteders Omfang kan ikke lyve. Men om de har haft helt den samme Størrelse og Udformning ved 1396 som nu, kan der desværre intet vides om. Meget synes dog at kunne tale derfor. Efterhaanden som Nationalmuseet naar videre frem til Mid-delalderens Rigsfæstninger, vil meget kunne opklares, ogsaa om disse Borgvoldsteder.¹⁰⁾ En paabegyndt Særundersøgelse af Hinds-gavl viser det.¹¹⁾

Forøvrigt er det mærkeligt nok, at hidtil intet gennemført Borgbyggeri har kunnet tilskrives den store Dronning. Kort før sin Død havde hun dog ved 1411 taget Initiativet til – i al Fald bifaldet – Opførelsen af 2 Borganlæg, Duborg ved Flensborg¹²⁾ og det ældste temmelig ukendte Brunlund ved Aabenraa, begge bestemt af hendes spændte Forhold til de holstenske Grever. Ingen af de to nye Rigsborge naaede at staa fuldført ved hendes Død Aaret efter. Man har imidlertid adskillig Grund til at formode, at det er hendes Efterføl-

ger, der har fortsat med Opførelsen, ja! maaske har Initiativet været hans. Thi Erik af Pommern var saare aktivt interesseret i at bygge nye Borge og forbedre ældre. I Dronning Margrethes ringe Interesse for Borgbyggeri er der en mærkelig Modsætning ikke alene til hendes nærmeste Efterfølger, men ogsaa til Faderen, der havde dyrket dette med sportslig Lidenskab og plaget sine Undersaatter paa det frygteligste dermed.

Det store Spørgsmaal er, om de Rigsborge, der sidst i 14. Aarh. fandtes paa den fynske Øgruppe, afslører et fornuftbegrundet strategisk System.

Først maa dog her gøres opmærksom paa, at de alle er ældre, at mange af dem gaar tilbage til 13. Aarh., enkelte vel endda længere endnu, som Nyborg Slot.

Med dem, overhovedet med de kongelige Domæner, var det forøvrigt – efter Valdemar Sejrs Død og til 1350'erne – gaaet højst forvirret til. Efter Valdemar Sejrs Jordebog fandtes der paa den fynske Øgruppe betydelige Omraader af Fædrearven, Patrimonium; langt mindre betød Kronens, Kongelevets. Tilsammen udgjorde begge Arter af Besiddelser dog en bemærkelsesværdig stor Godsmasse. Men i det kommende urolige hundrede Aar, da Rigets økonomiske Resurser ikke mere slog til, havde man set sig nødsaget til at afhænde – ved Salg, Pantsætning og paa andre Maader – stadig flere og større Dele af denne Godsmasse. Som alt antydet havde Valdemar Atterdags Tilbageerhvervelser af tabt Gods hele Riget over været en vigtig Side af hans Genrejsning af Danmark. Og ikke mindst havde han haft Opmærksomheden henvendt paa at skaffe sig Raadighed over de højst nødvendige Rigsfæstninger, aabenbart helst saa mange som muligt. Hans Forgængere havde maattet klare sig med 3 eller 4 i hver Landsdel.¹³⁾ Paa den fynske Øgruppe var det dog ikke lykkedes ham at erhverve de 4 omtalte Borge. Dem blev det hans Datters Fortjeneste at føre tilbage til Regeringens Haand.

At udforske, om der bag Placeringen af de 7 Rigsfæstninger lig-

ger strategiske Tanker, turde ikke synes en haabløs Opgave. Thi, medens Taktik og meget andet inden for Krigsvæsenet har skiftet gennem Tiderne, har Strategi, i de store Linier, været den samme, geografisk bestemt, som den er. Noget andet er, at det af Havet saa stærkt opsplittede danske Rige til alle Tider har gjort Forsvaret af det vanskeligt og besværligt. Det har derfor, lige op mod vor egen Tid, været et ubønhørligt Krav saa vidt muligt at føje de enkelte Landsdeles Fæstningsforsvar ind i den store Rigsenhed.¹⁴⁾ Selvsagt har enhver Tids udenrigspolitiske Situation altid gjort det naturligt at udbygge visse strategiske Linier særlig stærkt.

Hvilke strategiske Opgaver kan da de fynske Rigsfæstninger tænkes at kunne løse sidst i 14. Aarh.?

Ønsket om at knytte den fynske Øgruppe sammen med baade Jylland og Sjælland førte til Sikring af det Stykke af *den store Tværvej* igennem Riget, der fra Ribe over Snoghøj løber gennem Fyen og derfra videre over Sjælland fra Korsør til København og Skaane.

Det var denne højvigtige Tværvej, det gjaldt om at faa ordentlig forsvaret og „holdt ryddelig“, som det i sin Tid hed i det militære Sprog. I Jylland besørge des dette Forsvar af Riberhus, Koldinghus og Hønborg, paa Sjælland af Korsør og København. Paa Fyen skete det ved de 3 betydelige Fæstninger: *Hindsgavl*, *Næsbyhoved* og *Nyborg*. Med *Hindsgavl* korresponderede Hønborg ligeoverfor paa den anden Side af Lille Bælt. Tilsammen havde disse to Borge foruden den Opgave at sikre Overfarten mellem de 2 Landsdele tillige den særdeles vigtige, at forsvare Ud- og Indsejling af Lille Bælt i Nord. Paa samme Maade korresponderede Nyborg med Korsør Fæstning paa den anden Side af det altfor brede Store Bælt. Ogsaa her gjaldt det om, foruden at beskytte Overfarten, at holde Farvandet her ryddeligt. En virksom Støtte for dette Formaal vilde det have været, om Valdemar den Stores Borg paa Sprogø endnu var i Funktion, hvad den ikke var. Og en Modernisering havde ikke fundet Sted. 1427 var Øen endda helt øde. Den store Tværvej var afgjort en af de vigtigste – om ikke den allervigtigste – af de strategiske

Hovedlinier, der løb gennem det danske Riges forskellige Landsdele. Og Fyen var det betroet, i Kraft af sin midtsamlende Beliggenhed, at holde sammen paa Riget. Havde Fyen, med sine Øer i Syd, ikke været, var hele den jyske Halvø gledet ind i det hellige tysk-romerske Kejserrige og den sjællandske Øgruppe, Skaanelandene og Bornholm gaaet op i en storsvensk Stat.

Med de 3 gode Borge langs sin Del af den store Tværvej havde Øen gjort sin Pligt. En vigtig Opgave synes her løst paa bedste Maade.

Mærkeligt er det stærke *Forsvar af Fyens Vestkyst*. Foruden *Hindsgavl* laa her *Gamborg* og *Hagenskov*, alle nær Kysten. At de tilsammen havde den Opgave at beherske Lille Bælt i hele dets Udstrækning, turde være indlysende. Men de 3 stærke Kystborge her kan ogsaa motiveres paa anden Maade – det siden 1241 spændte Forhold til først de slesvigske Hertuger, derefter de holstenske Grever. Et politisk betonet strategisk Hensyn kan ogsaa tænkes begrundet af Frygt for Angreb fra Vest, hvorfor man har ment, at Fyens Østkyst kunde klare sig med een, ganske vist meget stærk Fæstning – Nyborgs.

Tilbage af kongelige Borge paa selve Fyen var *Rugaard* i Nordvest. At tildele den nogen speciel strategisk Betydning turde være vanskeligt. Det er endda sandsynligt, at *Rugaard*, omtalt 1398 første Gang, indtil da var regnet for en almindelig Kongsgaard. Hvorvidt den ved dette Aar har været befæstet ved man intet om. Kan man ikke med fuld Sikkerhed regne med *Rugaard* som Rigsfæstning før 1398, betyder det, at Dele af Nordfyen indtil da laa saa godt som forsvarsløst hen, hvad solide Rigsfæstninger angaar. Det samme gjaldt Dele af Sydfyen. Her var der ganske vist det stærke *Ørkild*, men af Dronning Margrethe givet i Odensebispens Haand. Ham tilkom det at vogte paa Svendborg Sund ud fra denne som fra *Kærstrupborgen* paa Taasinge – hvis han da ville!

I det fynske Øhav havde Regeringen dog eet vigtigt og virksomhedsfuldt Aktiv – *Tranekær* paa Langeland, afgjort en af Datidens

stærkeste Borge. Med Ærø og det derværende Søbygaard kunde man overhovedet ikke regne. Denne Ø var i Tilfælde af Krig med de holstenske Grever i Fjendevold.

Men fælles for alle Rigsfæstninger, ogsaa de her behandlede, var visse Forhold, der tillige var bestemmende for deres potentielle Effektivitet.

For det første var der deres Magt over Oplandet, Baglandet, for Kystborgenes Vedkommende tillige, hvorledes de kunne udøve Magt over Havet, i dette Tilfælde Farvandet omkring og imellem den fynske Øgruppes Øer. Men denne Magtudøvelse hang atter paa det nøjeste sammen med Størrelsen af disse Borges Besætning og Disposition over Skibe.

Om Rigsfæstningernes *Besætning* (Castrensens af den latinske Borgbetegnelse *Castrum*), deres Garnison med „væragtige Karle“ ved Aar 1400 vides desværre intet med Sikkerhed, end ikke om Lensmændenes Forpligtelser til, i Tilfælde af Krig, at stille Mandskab.¹⁵⁾ At Besætningens Størrelse i høj Grad har maattet rette sig efter den enkelte Borgs Omfang – og efter dens fortifikatoriske Udbygning – turde være indlysende. I al Fald maatte Besætningen være saa talstærk, at den kunde holde Borgens taktisk vigtigste Forsvarsværker besat. Men hvorledes var Bevæbningen med Angrebs- og Forsvarsvaaben? Ogsaa derom savnes desværre endnu præcise Oplysninger. Her maa dog erindres, at det var før Skydevaaben havde faaet nogen virkelig Betydning.

Naar E. Arup regner med et gennemsnitligt Tal paa 24 for Rigsfæstningers Besætning, turde det være meget hypotetisk. Da Borgelejesystemet – Indlægning af krigspligtige „Hofsinder“, samt „Smaasvende“ hos Lensmænd først synes at være traadt i Funktion opigennem 15. Aarh., var det Hovedsmanden alene, der maatte tage sig af, hvem og hvormange „Karle“ der skulde kunne give Borgen den nødvendige Tryghed. Der laa her en vigtig Side af hans militære Ansvar.¹⁶⁾

Og nu m. H. t. Rigsfæstningers Magt over Baglandet, da

betød det meget, at Besætningen raadede over *Heste*, saa de, til enhver Tid, kunde møde indre Uroligheder eller en indtrængende Fjende som Rytteri. Naar det vides, at almindelige Herregaarde har haft Heste, alene for Landbrugsvirksomhedens Skyld, maa Rigsfæstninger, hvortil der ogsaa var knyttet Landbrug, have været endda velforsynede med disse nyttige Dyr.

I Virkeligheden maa man nøjes med et ret overfladisk Skøn over Omfanget af det Omraade, ogsaa de fynske Rigsfæstninger kunde beherske. Man maa regne med, at de efter deres forskellige militære Styrke har kunnet klare Baglandet i en Radius udfra selve Borgen paa mellem 1 Mil (c. 8 Kilm.) og 3 Mil (c. 24 Kilm.). Arbejder man nu med en Radius paa 2 Mil (c. 15 Kilm.), turde man ramme et vist gennemsnitligt Sandsynlighedsmaal. Indtegnes paa det her gengivne Kort Cirkler med denne Radius, kommer man til et ikke uinteressant Resultat for de fynske Borges Vedkommende (s. 337).

Det viser sig da – vel at mærke, naar Bispeborgen Ørkild medregnes, at praktisk talt selve Øen Fyen er dækket, fraregnet et sydvestligt Parti. Den anden Bispeborg, Kærstrup, har kunnet klare Taasinge, ligesom den stærke Rigsfæstning Tranekær antagelig har kunnet tage sig af hele Langeland. Alle 3 har de tillige haft deres sømilitære Opgaver.

Saavidt en Slotshövedsmands Arm rakte – Nordvestfyen kunde de 3 Rigsfæstninger her mageligt tilsammen beherske – betød det, at Omraadets *Vejnæt* var under Kontrol. Vigtigt var her selve Vejsystemet. Om den specielt vigtige fynske Del af den store Tværvej er allerede talt. Men betegnende for Systemet er, at fra Odense Veje straaledede ud mod samtlige Kystbyer, hvor de ramte en Ringvej, der hele Øen rundt forbandt disse Byer indbyrdes. Fra fjærne Tider har Øen Fyens Vejsystem dannet et fint geometrisk Næt i Lighed med et Hjul, med sit Nav (Odense), med Eger og Fælg.

Selvsagt fandtes der mange andre Veje, et endda meget kompliceret Vejnæt, underordnet Hovedsystemet – det, der hele Øen over forbandt Landsby med Landsby og her og der kunde danne betyd-

ningsfulde Trafikcentre. Ogsaa til dette andenrangs Vejnæt kan ved Placeringer af Rigsfæstninger tænkes knyttet et bevidst *strategisk* Hensyn. I al Fald melder Tanken sig, naar man ser Rugaard ligge tæt ved et nordvestfyensk Trafikcentrum, med Forbindelse til Odense, Bogense, Middelfart og Assens.

Men Magt en over Havet! Hvorledes forholdt det sig nu med den? Den forudsatte, at Høvedsmanden havde Raadighed over *Skibe*. Havde han det?

Den gamle Ledingspligt, med Riget opdelt i „Skipæn“ og „Havne“ var opigennem 14. Aarh. gaaet i Forfald og sidst i 14. Aarhundrede var den danske Sømagt i ilde Forfatning. En Begyndelse til en kgl. dansk Rigsflaade paa 9 Skibe med tilsammen 100 Mands Besætning, c. 9–10 Mand pr. Skib, indledtes 1384, og Udviklingen tager en vis Fart, da det 1396 paabydes „Kongens Embedsmænd (og Købstadmænd), at de rede dem paa Skib til Kongens og Rigets Værn“ imod de saakaldte Fetaljebrødre, der drev Sørøveri i danske Farvande.¹⁷⁾ Paabudet – et af de mange, der i dette Aar regulerede Regeringens Forhold til Slotshøvedsmændene – kan kun betyde, at *om ikke før, saa efter 1396, maa de have haft krigsduelige Skibe, et eller flere, til Disposition* – og kunde bemande dem. Fra da af har i al Fald Rigsfæstninger, der laa tæt ved eller nær Kyst, haft *Pligt* til at holde Farvandene ryddelige. Og det gælder i Særdeleshed alle de vestfyenske samt Nyborg og Tranekær. Om ogsaa Bispeborgene har haft Forpligtelse til at „rede paa Skib“, ligger uklart.¹⁸⁾

Trods manglende Viden om ikke uvigtige militære Forhold og Tilstande faar man dog et levende Indtryk af, at Rigets Fæstningsforsvar ved Aar 1400 er blevet betydeligt styrket, paaviseligt paa den fynske Øgruppe – samtidig med, at Herremændenes for Kronen saa farlige *Privatfæstninger* var sat ud af Spillet som militære Faktorer.

Uden større Brask og Bram, egentlig i megen Stilfærdighed, var noget af en Revolution i den danske Stats militære Forhold fuldbyrdet!

NOTER

1) Angaaende Dronning Margrethes Indenrigspolitik henvises til: Kr. Erslev: Dronning Margrethe, 1882. — Axel Christensen: Kongemagt og Aristokrati, 1945. E. Arup i Danmarks Historie II, 1932. — 2) *Tjenestelen* var saadanne, hvor Indehaverne, mod at vedligeholde Borgen og underholde Besætningen selv, fik alle Indtægter af Lenet. Af *Afgiftslen* betalte Indehaveren en aarlig Afgift til Kronen. — 3) Om fynske Forhold se: Vilh. Lorenzen: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Fortid og Nutid I, p. 205 ff. — Samme i: Fynske Aarbøger 1957: En Gruppe Voldsteder, p. 371 ff. Samme s. St.: 195. Et sydfyenskt Voldsted, p. 118 ff. — S. St. Vilh. la Cour: Voldsted ved Højskovgaard, 1952, p. 282 ff. — 4) Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur, 1927, p. 44 f. — 5) De faa virkelig befæstede Byers Stilling over for Kongemagten var af særlig, mere individuel Art. Selvsagt maa disse Byers Betydning for Forsvaret ikke undervurderes. — 6) Jvf. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Aarh., 1903, p. 208. — Axel E. Christensen: Anf. V. p. 237 f. — Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1911, p. 348 ff. — 7) Det nærmest følgende støtter sig hovedsagelig paa Trap: Danmark Bind V 1 og 2, 1956 og 1957, med Litteraturhenvisninger. — 8) Jvf. Vedel Simonsen: Samlinger til Hagenskov Slots, nuværende Frederiksgaves Historie, 1842, p. 20 f. — Kr. Erslev: Repertorium, 3725. — 9) D. biogr. Lex. 1887, Bd. 1, p. 121. — Jvf. Vedel Simonsen: Anf. V. p. 21. — 10) Desværre er hidtil kun et Par af de her omtalte Voldsteder tilfredsstillende opmaalt — Gamborg og Hindsgavl. Sammenligning af Størrelse, Typer, m. m. derfor foreløbig ugørlig! — 11) Fra Natm.'s Arbejdsmark, 1944: Elna Mygdal: Hindsgavl Borgbanke, p. 40 ff. — 12) Vilh. Lorenzen i: Flensborgs Bys Hist. I, p. 58 ff. — 13) Axel E. Christensen: Anf. V. p. 101 ff., 113, 190 f. — 14) For Tiden fra 1536 til 1870 henvises, for Fæstningsforsvarets Vedkommende, til de paagældende Afsnit i Vilh. Lorenzen: Vore Byer I-V. — 15) W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh., 1903, p. 299 f. — 16) W. Christensen: Anf. V, p. 475. — 17) W. Christensen: Anf. V. p. 354 ff. — 18) S. St. p. 358.